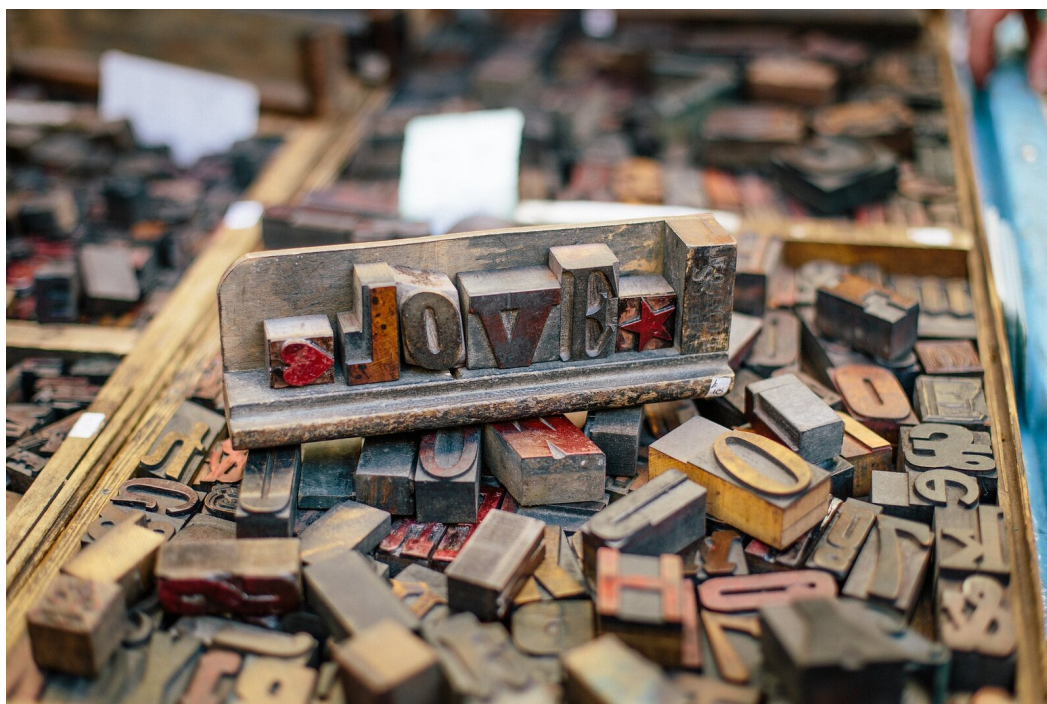

Język wartości – wartościowanie w języku

Bibliografia:

- Źródło: Jadwiga Puzynina, *Język wartości*, Warszawa 1992, s. 152–168.
- Źródło: Ryszard Tokarski, *Światy za słowami. Wykłady z semantyki leksykalnej*, Lublin 2013, s. 143–144.

Język wartości – wartościowanie w języku

Miłość

Źródło: a. nn., domena publiczna.

Za pomocą języka nazywamy świat i określamy właściwości rzeczy, które dostrzegamy, których używamy, z którymi się spotykamy. Na ogół potrafimy wskazać ich jakość za pomocą prostych przymiotników: dobry – zły, pozytywny – negatywny, dodatni – ujemny. Przypisujemy więc pewnym zjawiskom (pojęciom) oceny. Pokazują one nasz stosunek do tych zjawisk, uzasadniają nasze wybory (aprobatę lub krytykę czegoś lub kogoś). Wartościmy cechy różnych zjawisk z rzeczywistości (a nawet abstrakcyjnych pojęć), a w życiu społecznym i publicznym na co dzień spotykamy się z różnymi normami postępowania (zachowania).

Nauka o wartościach to **aksjologia**. Wywodzi się ona z filozofii i etyki, dotyczy sztuki, religii, kultury, życia społecznego, a więc różnych rejonów myśli humanistycznej. W tej lekcji dowiemy się, jak za pomocą języka oceniamy siebie i otaczający nas świat.

Aby zrozumieć poruszane w tym materiale zagadnienia, przypomnij sobie:

- jakie skojarzenia budzą w różnych kontekstach takie wyrazy, jak: dom, matka, światło, noc; znajdź w słownikach jak najwięcej powiedzeń (metafor,

frazeologizmów) związanych z tymi wyrazami; rozważ, czy można na podstawie tych kontekstów uzyskać jakieś informacje o ocenach, wartościach;

- wynotuj kilka słów (lub dłuższych zdań) z dowolnej reklamy, za pomocą których nadawca chce stworzyć pozytywny obraz oferowanego produktu (lub instytucji handlowej, którą reprezentuje).

Wart – niewart

Wartościować – to inaczej 'oceniać, przypisywać komuś lub czemuś wartości dodatnie albo ujemne lub określać, że coś jest pozytywne albo negatywne, dobre albo złe'.

Oceny w języku polskim możemy wyrażać wprost – za pomocą słów, w których znaczeniu zapisana jest informacja o wartości. Są to wyrazy typu: zły – dobry, dodatni – ujemny, godny – niegodny, wart – niewart itp. Często słowo nazywające coś pozytywnego ma swój antonim (wyraz o przeciwnym znaczeniu), oznaczający ocenę negatywną. Wyrazy, za pomocą których wprost wyrażamy oceny, nazywamy **słowami wartościującymi wprost**.

Częściej jednak wartościujemy coś za pomocą wyrazów, które kojarzą się z 'dobrymi albo złymi' dla nas zjawiskami, a w ich definicjach brakuje informacji o ocenie.

Przykładowo: rzeczownik 'matka' ma podstawowe znaczenie 'kobieta, która urodziła dziecko', częściej jednak ważniejsze jest znaczenie tego słowa, które wynika z tekstu

(kontekstu). Z pojęciem matki przecież łączą się takie wyrazy, jak: miłość, troska, opiekuńczość, dobroć. Słowo to nie wartościuje wprost, ale wzbudza pozytywne skojarzenia i przywołuje nazwy innych wartości.

- Znaczenia, które wywołują jakieś wyrazy w kontekście, nazywamy **konotacjami (lub znaczeniami pośrednimi, znaczeniami nie wprost)**. Bardzo często pojawiają się one w słownictwie, za pomocą którego chcemy wyrazić oceny.
- Wyrazy, za pomocą których wyrażamy skojarzenia na temat ocen (pozytywnych lub negatywnych), nazywamy **słowami pośrednio wartościującymi (nie wprost/konotacyjnie)**.

Kiedy coś oceniamy, bardzo często przywiązujemy się do naszych sądów i opinii. Bronimy swoich racji ('to jest lepsze, ponieważ...') lub krytykujemy rzeczy, które zasługują na gorszą ocenę ('to jest złe/gorsze, ponieważ...'). Takim komunikatom mogą towarzyszyć emocje. Odzwierciedlają je słowa nacechowane uczuciowo, a zarazem konotujące oceny. Przykładowo: zamiast neutralnego słowa *kłótnia* w języku potocznym użyjemy wyrazu *draka*. Warto więc pamiętać, że wyrazy, które służą wartościowaniu (ocenianiu), mogą wzbudzać emocje. Dlatego też nazywa się je **słownictwem emotywno-oceniającym**.

Wybitni filozofowie i etycy (m.in. [Max Scheller](#) czy **Roman Ingarden**) pokazali wiele klasyfikacji słów nazywających wartości, a więc mających znaczenia aksjologiczne. Dotyczą one różnych sfer naszego życia, np. moralności, estetyki, pozytywnych odczuć czy reguł postępowania społecznego. Oto próba klasyfikacji wartości:

Wartości moralne (etyczne)
dobro odwaga dobroć
Wartości poznawcze

prawda mądrość
Wartości estetyczne
piękno
Wartości witalne
życie radość swoboda
Wartości społeczne
wolność pokój grzeczność dyskrecja
Wartości użyteczne
pożyteczność pracowitość

Źródło: Contentplus.pl sp. z o.o., licencja: CC BY 3.0.

Trzeba dodać, że nie zawsze to samo pojęcie jest przez ludzi tak samo oceniane. Co więcej, ludzie różnią się podejściem do wielu spraw, rozmaicie postrzegają pewne zjawiska. Inaczej mówiąc, przywiązują się do jednych wartości, a odrzucają inne (nie zgadzają się z nimi). Często można taką ocenę wynieść jedynie z kontekstu, a nie – ze znaczenia wyrazu.

Słowa ważne dla jakichś grup nazywa się często **słowami kluczami** lub **słowami sztagardowymi**. Szczególnie obrazowa jest ta druga nazwa – zaproponowana przez Walerego Pisarka (wybitnego językoznawcę i medioznawcę). Świat wartości grup społecznych można by porównać do słów (hasła, ważnych pojęć), które grupy te

mogłyby wynieść na sztandary. Wspólnota, która podziela podobne przekonania, posługuje się hasłami (słowami wartościującymi) odnoszącymi się do formuły: 'Niech żyje X, Y, Z!'. Z kolei zjawiska potępiane przez daną grupę mogłyby być ilustracją do sztandarów rozpoczynających się od słów 'Precz z X, Y, Z!'.

Polecenie 1

Poszukaj tekstów prasowych, w których odbijają się dwa przeciwstawne światopoglądy na temat jakiegoś pojęcia lub zjawiska. Wynotuj słowa pokazujące, że te dwie wspólnoty odmiennie oceniają dane zjawisko. Pomocne mogą być schematy:
Dla tej grupy wartościami pozytywnymi są słowa..., ponieważ ludzie posługujący się nimi chętnie używają zdań (tekstów), które mogłyby zawierać osąd 'Niech żyje...!'.
Przedstawiciele tej grupy nie aprobuja..., ponieważ hasła (słowa) przez nich przekazywane można by dopisać do formuły 'Precz z...!'.

Do przeczytania

” Ryszard Tokarski

Światy za słowami. Wykłady z semantyki leksykalnej

Gdy chce się nazwać pozytywne właściwości człowieka, przedmiotu czy zdarzenia, można posłużyć się określeniami typu 'X jest pomnikową postacią, otrzymać królewski upominek' bądź 'X wspiera kogoś w działaniach'. Wszystkie te wyrażenia da się sparafrazować w postaci najprostszych formuł 'człowiek lub przedmiot jest dobry (pod pewnym względem)', 'działanie X-a jest dobre (pod pewnym względem)'. Analogicznie 'X jest rozbitkiem życiowym', książka okazała się niewypałem wydawniczym, 'X uzależnił się od kogoś lub

czegoś' oznacza, że 'jakiś człowiek czy przedmiot jest zły (pod jakimś względem), a 'stan uzależnienia jest zły (pod pewnym względem)'. Centralne w parafrazach przymiotniki 'dobry' i 'zły' traktowane są jako wyrazy schematyczne (jednoznaczne), które każdorazowo mogą ulegać uszczegółowieniu w zależności od kontekstów, w jakich występują. [...] Antonimiczna opozycja 'dobry' – 'zły' tworzy podstawową i zarazem najogólniejszą oś wartościowania językowego. Z kolei leksykalne uszczegółowienie aspektu owego dobra i zła ('pod pewnym względem') rozbudowuje pary przeciwstawnych określeń wprowadzających informację o typie wartości.

Można więc mówić o 'pozytywnym' bądź 'negatywnym bohaterze', o 'moralnym' bądź 'niemoralnym człowieku', 'ładnym' bądź 'brzydkim pomniku', 'smacznym' bądź 'niesmacznym obiedzie', 'wygodnym' bądź 'niewygodnym posłaniu', 'pożytecznym' bądź 'bezużytecznym narzędziu' itp. Wszystkie te słowa wprowadzają ocenę pozytywną bądź negatywną [...]. Ich podstawową funkcją jest funkcja oceniająca, a sam sąd wartościujący wyrażony jest wprost. Tworzą w miarę wąską klasę leksykalną w odróżnieniu od praktycznie nieograniczonego zbioru jednostek, w których ocena może występować, ale jest pochodną, następstwem znaczenia leksykalnego. W takich wypadkach mówi się o wartościowaniu pośrednim, nie wprost. Żeby zrozumieć zasadność i jakość wartościowania występującego w 'pomnikowej postaci', 'rozbitku życiowym' czy 'uzależnieniu się od kogoś lub czegoś', należy zinterpretować znaczenie leksykalne i konotacje słów 'rozbiitek', 'pomnik', 'uzależnić się'. We wszystkich tych wypadkach ocena formułowana jest nie wprost, pośrednio, często przez zabieg metaforyzacji.

Źródło: Ryszard Tokarski, *Światy za słowami. Wykłady z semantyki leksykalnej*, Lublin 2013, s. 143–144.

” Język wartości

Centrum kategorii nazw wartości estetycznych (pozytywnych) to *piękno*. Nie budzi to wątpliwości, kiedy mówimy o naturze.

Natomiast sprawa komplikuje się, kiedy przechodzimy do sztuki, dla której nie zawsze pojęciem centralnym jest *piękno*: może je stanowić artyzm, a dla poszczególnych szkół i okresów naśladownictwo, oryginalność, ekspresja czy też wręcz antywartość estetyczna – brzydota (turpizm). Toteż związek sztuki jako całości i poszczególnych jej odmian, a także pojęć takich jak ‘artyzm’ i ‘arcydzieło’ z pięknem – dla kręgów elitarnych nie zawsze jest koniecznym. Jednakże w świadomości większości szarych ludzi sztuka – poezja, muzyka, malarstwo itd. służą stwarzaniu i wyrażaniu piękna. Znamienna jest nazwa: *literatura piękna* (fr. [*belles lettres*](#)) na oznaczenie literatury o walorach artystycznych, *akademia sztuk pięknych* na oznaczenie akademii sztuk plastycznych (por. fr. [*Académie des beaux arts*](#)). Na silne konotacje pozytywne sztuki i jej odmian w języku ogólnym niewątpliwie ma wpływ jej związek z pięknem. [...]

Dotyczy to również nazw instytucji i miejsc takich, jak akademia sztuk pięknych, muzeum, świątynia sztuki. Piękno jest też ostatecznym źródłem nacechowania wartościującego natchnienia jako nazwy stanu (procesu?) powodującego powstawanie tego, co piękne. [...]

Obok piękna wysoką rangę w hierarchii wartości mają [...] harmonia, ład, ekspresja, artyzm, uroda. [...]

Warto też pamiętać, że jako wartościujące pozytywnie występują określenia o znaczeniach 'wielowartościowych', takie jak dobry,

światny (o dziele sztuki), boski, cudowny, kapitalny, bajeczny, wspaniały, fantastyczny.

Centrum kategorii wartości witalnych stanowi 'życie', i to życie bez cierpień fizycznych, bez chorób, a więc – inaczej mówiąc – 'życie' i 'zdrowie'. Narodziny człowieka witamy na ogół z radością, śmierć ma silne konotacje negatywne. 'Walka o życie, każdy chce żyć' – to wypowiedzi poświadczające z kolei dodatnie nacechowanie życia. Pozytywne konotacje życia i zdrowia przenoszą się także na 'leczenie', 'lekarstwa', 'lekarzy', 'pielęgniarki', 'sanatoria', 'szpitale' itp. Negatywne konotacje 'śmierci' rzutują na nacechowanie wartościujące 'pogrzebu', 'trumny', 'cmentarza', 'stypy', 'egzekwi', także 'poronienia' (por. 'poroniony pomysł'). Leksem 'żałoba' 'wyraz i/lub oznaki smutku z powodu czyjejs śmierci' ma w swojej treści presupozycję wartościowania negatywnego śmierci przez nosiciela żałoby. Silne nacechowanie konotacyjne ma też 'choroba', 'ból', 'cierpienie fizyczne' [...].

Źródło: Jadwiga Puzynina, *Język wartości*, Warszawa 1992, s. 152–168.

Ćwiczenie 1

Wypisz ze słowników języka polskiego oraz ze *Słownika mitów i tradycji kultury* Władysława Kopalińskiego słowa, określenia lub metafory, które kojarzą się z wyrazem 'szczęście'. Wyjaśnij, czy zawsze to pojęcie jest pozytywnie wartościowane.

Zadaniowo

Polecenie 2

Wypisz ze strony internetowej twojej szkoły przykłady słów, które tworzą pozytywne wartościowanie. Możesz skorzystać z zaproponowanej klasyfikacji wartości. Które nazwy wartości przeważają w twoim opisie?

Aspekt poznawczy

Aspekt społeczny

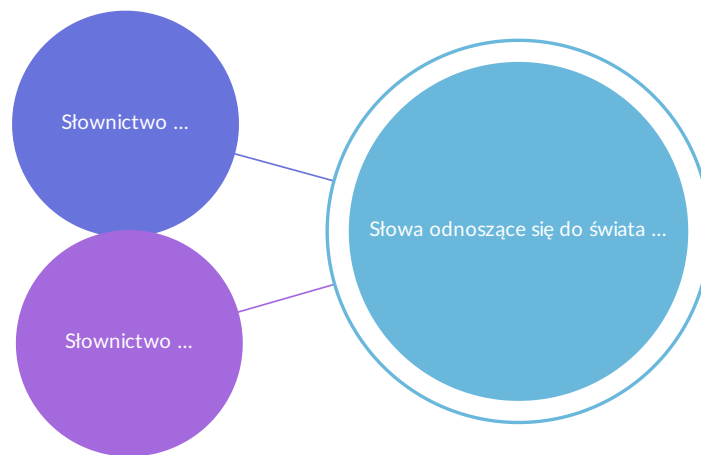
Aspekt moralny (etyczny)

Aspekt utylitarny

Inne

Polecenie 3

Wypisz z *Konstytucji Rzeczypospolitej Polskiej* słowa odnoszące się do świata wartości. Stwórz własną mapę pojęć, którym można przypisać wartości.

Polecenie 4

Z dowolnej reklamy wypisz słowa, które uznasz za wartościujące.

Wartości wyrażone za pomocą słów określających oceny (np. przymiotniki, rzeczowniki)

Nadawca reklamy

Reklamowany produkt

Odbiorca reklamy i jego świat

Wartości wyrażone nie wprost (sugerowane/skojarzone z kontekstem, reklamowanym zjawiskiem, produktem itp.

Nadawca reklamy

Reklamowany produkt

Odbiorca reklamy i jego świat

Polecenie 5

Wybierz z dowolnego przemówienia parlamentarnego lub politycznego słowa, które wprowadzają wartościowanie:

- nadawcy i jego ugrupowania politycznego;
- zwolenników (wyborców) jego partii;
- dotyczące życia społecznego (obywatelskiego);
- dotyczące polityki zewnętrznej państwa;
- dotyczące polityki wewnętrznej państwa.

Jakie postawy najczęściej pojawiają się w tekście opisywanym przez ciebie?

Polecenie 6

Znajdź w dowolnych tekstach prasowych metafory i wypisz je. Jakie wartości są konotowane przez te teksty?

X to szczęście

Słowa, które tworzą metaforę

Co jest wartościowane w tych tekstach?

X to godność

Słowa, które tworzą metaforę

Co jest wartościowane w tych tekstach?

X to praca

Słowa, które tworzą metaforę

Co jest wartościowane w tych tekstach?

X to mądrość

Słowa, które tworzą metaforę

Co jest wartościowane w tych tekstach?

Źródło: Contentplus.pl sp. z o.o., licencja: CC BY 3.0.

Polecenie 7

Wybierz z tekstów dotyczących twojego regionu i miejscowości językowe [wykładniki](#) wartości. Wypisz je.

WARUNKI ŻYCIOWE

a) Oceny pozytywne

b) Oceny negatywne

PRZESZŁOŚĆ I TRADYCJA

a) Oceny pozytywne

b) Oceny negatywne

KULTURA

a) Oceny pozytywne

b) Oceny negatywne

GOSPODARKA

a) Oceny pozytywne

b) Oceny negatywne

Źródło: Contentplus.pl sp. z o.o., licencja: CC BY 3.0.

Ćwiczenie 2

Wskaż zdania, w których do wartościowania służą wyrazy zawierające emocje (emocjonalnie nacechowane).

Do wczoraj czytaliśmy lekturę. ☐

Do wczoraj powinniśmy przeczytać lekturę. ☐

W sali rozmawiali ze sobą dyrektorzy, profesorowie i studenci. ☐

W sali rozmawiali ze sobą dyrektory, profesory i studenty. ☐

Janek coś przed nami ukrywa. ☐

Janek to kłamczuch. ☐

Janek to kłamczuszek. ☐

A to klops! ☐

A to nieszczęście. ☐

Źródło: Contentplus.pl sp. z o.o., licencja: CC BY 3.0.

Ćwiczenie 3

Podane gatunki wypowiedzi podziel na dwie grupy: takie, którym towarzyszy negatywne wartościowanie, oraz takie, którym towarzyszy pozytywne wartościowanie.

Zachowania komunikacyjne, którym towarzyszy negatywne wartościowanie

Zachowania komunikacyjne, którym towarzyszy pozytywne wartościowanie

pochwała

chwalenie się

zobowiązanie

gratulacje

wątpliwość

krytyka

przysięga

obmowa

plotka

żart

skarga

inwektywa

pozdrowienie

obietnica

toast

manipulacja

aprobata

życzenia

rada

obelga

porada

Źródło: Contentplus.pl sp. z o.o., licencja: CC BY 3.0.

Źródło: Contentplus.pl sp. z o.o., licencja: CC BY 3.0.